

מ א מ

ע ל

חבור צפנת פענח (כ"י) אשר חבר החכם ה"ר אלעזר
אשכנזי בן ה"ר נתן הכבלי ז"ל על סודות התורה.

א.

תכונת הכתב-יד. המחבר.

הכתב-יד הזה הביא הר"ג ראבינאוויטץ מקנסמנמינופל, והוא פירוש על
התורה בדרך חקירה חפשית. הוא כתוב על ק"ל דפי קלף ונייר מעורבים, בקווארט
גדול, ובהתייבה המרובעת הקטנה של יהודי יון. אחר דף צ"ו חסרים כמה דפים
מפ' ויקהל וכל פ' פקודי וההקדמה לויקרא. מרדך נ"ג חסר המחצה. — הספר הזה
נתקצר בכמה מקומות. בדף מ"ז העיר הכותב על הגליון שחסר כמו קונטרס כי
פירש על דרך הנסתר ולכן לא כתב אותו הסופר הקודם. — בראש הספר יש
ששה מאמרים שהם כעין מבוא, ואלה הם: מאמר בתכלית יצירת העולם השפל,
מאמר בסדר הלמוד להרדך לאדם בדרך ישרה ודרך שיברח ממנה. מאמר בהמזגות
ארבע יסודות והוא שער ומבוא למעשה בראשית. מאמר בביאור ב' המאורות
הגדולים והשפעתם בזה העולם השפל. מאמר בפירוש חמשה הנשואים והם הסוג
והמין וההבדל והסגולה והמקרה ופירוש צלם אלהים. ועל המאמר הששי כתוב:
שאלות על פשט מעשה בראשית ורמזות קצתם. בדף י"א ע"ב מתחיל הפירוש
לבראשית ושם כתוב: חבור צפנת פענח אשר חבר החכם ה"ר אלעזר אשכנזי
בן ה"ר נתן הכבלי ז"ל על סודות התורה, ואף שזה דבר זר שהבן יהיה נקרא
אשכנזי וראב בבלי, בכל זאת אין ספק בזה. כי המחבר בעצמו מזכיר שמו בכמה
מקומות וכותב: אמר אלעזר המחבר. גם מזכיר ששם חבורו הוא צפנת פענח.

ר' אלעזר חבר ספרו בשנת הקכ"ד, כי בדף ק"ג ע"ב כתב: ומאותו זמן
(של משה רבנו) עד זמנינו שהוא קכ"ד עברה התקופה וכו'. ובדף ע"ג: וימנו
מספר המחזורים שעברו מבריאת העולם אשר עברו עד עתה ו"ע מחזורים וכו'
ואז ימצא המולד של ראש מחזור רע"א שהוא שנת ה' אלפים ומאה ואחד ושלושים
ליצירה . . . בסוף הספר כתב הסופר: נישלם זה חספר הנכבד ב"ג לחדש ניסן
שנת הקנ"ט ליצירה וכתבתיהו לעצמי¹ בעיר קרימי מקום גלותי אני אפרים הצעיר
בכ"ר ישבתי המלמד ז"ל והשם למען רחמי ישיבני במקומי לשלום ויוכני לעבוד
אלהי אבי בלבב שלם ובנפש חפיצה כי כל לבבות דורש יי וכל יצר מחשבות

¹ על המלות „וכתבתיהו לעצמי“ הועבר קו, ונראה שהסופר מכר את הספר לאחר,
ועל כן מחקו את המלות האלה.

מבין ויתנני לב לדעת להגות בתורתו יומם ולילה דכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל. שבח לנותן לעף כח ולאין אונים עצמה ירבה. — המחבר אינו מזכיר את המקום שגד בו. הוא מתרגם המלות בלשון ערבי (ישמעאל) גם בלע"ז שהיא כנראה לשון יהודי ספרד. ג' ע"ב: בטנים פיניוניש בלע"ז לפי שרבים נחבאים בבטן אחר, ושקדים מינדולי. — דף נ"ז: חק פינא בלע"ז (רצונו חק לחם). — דף ס"ה: הערלים (הנוצרים) יאמרו במקום יהושע א' זואה. חוה איבה. — דף ק"י ע"ב: אבטיחים מילוניש בלע"ז וידוע בלשון ישמעאל בדרך בחילוף ח"ת בכ"ף. — דף ק"ב: ובזמניהם נהגו ללבוש כדרך האנדלוסים והישמעאלים הלוכשים היום למעלה מעיל בעל ד' כנפים ומתעטפים במעיל כצורת מלית שלנו וכנפי המעיל מתפשטים אנה ואנה. —

הוא ידע הלשון הקאפטית, גם ידע שהיא היא לשון המצרים הקדמונים. דף קמ"ז ע"ב: פנחס הוא מלשון מצרי כמו תחפנחס, והחוק תחת הפ"א הוא במקום הי"וד בקריאה ¹. — והנה רומז בזה אל מלת פי שתבוא בלשון הקאפטים קודם השם. — דף נ"ב ע"ב: נילוס היה נקרא אז יאור בל' מצרים, וכן פענח ופרעה ואברך. ורוב לשון מצרים נשכח ונעתק אל לשון הערב מפני חדוש מלכי מצרים והעתק נימוסיהם מעת בא מחמד עד היום. — גם זאת למד מן הקאפטים, כי בלשונם מורה יאור סתם על הנילוס, וכן היה שמו בלשון המצריים הקדמונים (Ebers, Aegypten u. d. Bücher Moses I 337). והנה הקאפטען הם עם קטן (נוצרים) שדברו לפני בלשון המצריים הקדמונים, וכעת הם מדברים בלשון ערבית ובלתי מבינים את הלשון הקאפטית, רק תפלותיהם הן עוד היום בלשון קאפטית, גם יש להם ספרים כתובים בהלשון ההיא. ממה שהבאתי בשם ר' אלעזר האשכנזי נראה שעוד בימיו היתה הלשון הקאפטית לשון מדוברת במקום שגד שם והוא שמע וידע אותה; כי רחוק לומר שר' אלעזר קרא ספריהם, ועל כן אמר: ורוב לשון מצרים נשכח ונעתק אל לשון הערב; וכונתו שרוב לשון מצרים נחלפה על הלשון הערבית אך לא כלה, כי בקצת מקומות השתמשו בה באמת עוד בימי בעל צפנת פענח, עיין Schwartz, Coptische Grammatik S. 9. מה שחשב שלשון הקאפטים היא הלשון של המצריים הקדמונים הוא אמת, וזה היסוד לפתרון ההירוגליפהען הכתובים בהלשון ההיא. — דף נ"ג ע"ב: דעת החכם ראב"ע ויקרא לפניו כל אדם אברכה ברך, וזה רחוק. . . (כאן חסר) מלת אברך הוא לשון מצרי המכריו או

¹ { האברבנאל בפירושו על התורה השתמש הרבה בס' צפנת פענח אף שלא הזכיר שמו. אמרתי להביא בהערות דבריו המתאימים עם דברי בעל צפנת פענח שאני מביא בפנים. — בריש פי' פנחס כתב האברבנאל: הנה שם פנחס הוא לשון מצרי תחפנחס. — האברבנאל לא יכול לדעת את הלשון המצרית, ולקח זה מס' צפנת פענח.

הכרוז על דרך וקראו לפניו . . . (כאן חסר) ¹. — חכמי הלשון חתרו לנצוא בלשון קאפמית מלה דומה למלת אברך ומצאו מלה שהוראתה: השתחו וכו'. (ע' געזעניס) או: השלך את עצמך לארץ. Benfey, Über das Verhältniss der Aegyptischen Sprache etc, S. 203 — שם: צפנת פענח. וצפנת הם הסודות הצפונים והחתומים, פענח . . . (כאן חסר) מצוי ². — דף נ"ו ע"ב: ויברך יעקב בשעה שיצא מלפניו בדרך היוצאים והנכנסים לפני המלך. והאומר כי ברכו שנילוס עולה כנגדו, עליהם ישחקו המשכילים כי ידוע הוא העת שנילוס עולה ולא בעבור פרעה ולא בעבור יושם איש. (מובא ברש"י בשם תנחומא), — דף ע"א: והפשתה [והשערה] נכתה . . . ולפי הנראה כי היה זה בחדש אדר כי מצרים מבשלת במהרה יותר משאר ארצות. — מכל זה נראה שבעל צפנת פענח גר במצרים או באחד מהאיים הקרובים ³ למצרים, ואולי באי קריטי מקום כתיבת הכ"י שלפנינו, ושם היו יהודים מספרד וידע לשונם. או אפשר שהוא בעצמו או אבותיו באו מספרד וידעו לשון ארצם. — חוץ מספר צפנת פענח חבר ר' אלעזר עוד ספר בנעאנאפאיה. דף קנ"ט: אל תצר את מואב, מבואר בחלק היישוב, והעיר הכותב על הגליון: מזה החבור שחבר זה החכם וחלקו לחלקים וקרא חלק אחד מהם חלק היישוב.

כפי ידיעתי לא נמצא הם' צפנת פענח בשום ביבליאטקה. גם לא ספר אחר על שם ר' אלעזר זה. אפשר שבעל צפנת פענח הוא הוא ר' אלעזר (אלעזר) האשכנזי רבו של ר' יוחנן מאכריא (כבולגאריאה) שפירש את השאליות (הר"ר שטיינשניידער ישרון ח"ו 86).

בהמאה ה"ד לסה"נ התעסקו הרבה במצרים ובארצות יון ובולגאריאה בחבורי האבן עזרא, ע' מה שכתב הר"ר ברלינער במא"נ 1876 צד 45, ובהקדמת ר"י מישקוני לאבן העזר כאוצר טוב להשנה הנזכרת צד 7. על ידי פירושי וספרי אבן עזרא נתפשטה שם החקירה החפשיית והזלזול בעקרי האמונה. גם ר' אלעזר האשכנזי חלך בדרך זו, וגם הוא מביא הרבה את האבן עזרא ומפרש דבריו. —

¹ אברבנאל: אמנם אמרו ויקראו לפניו אברך כי להיות ההשתחואה בהכרעת הברך מיוחדת למלך. . . . וכן היה המנהג בזמן אשורוש כמ"ש כי כן צוה לו המלך והיתה הקריאה והכרוז אברך.

² אברבנאל: ולקראו צפנת פענח שר"ל מגלה התעלומות בלשון מצרי. — בצפנת פענח דף ס"ט: ויקרא להכמים בכל מיני הכמה ובכללם החרטומים שהם חכמי התחבולות במעשה הלהט היודעים לשנות הצבעים והמראים עד שנראה בחלוק מה שהוא, כאלו הוא להט החרב המתהפכת בשמש אשר אין בו ממש. וז"ל האברבנאל לשמות ז' י"א: ומה שראוי שיאמר בזה כפי דרך הרב, הוא שהיו החרטומים יודעים במלאכת התחבולות שעושים האנשים בפני ההמון שבתנועותיהם ומעשה ידיהם ישנו הצבעים והמראים עד שיראה הדבר בחלוק מה שהוא כאלו הוא להט החרב המתהפכת.

³ נראה שגם בהאיים הקרובים למצרים גרו קאפמים, מאי ציפיעין נדע זאת במח ע"י

Cesnola, Cypern, deutsch von Stern S. 308.

ב.

הספרים והסופרים שמביא. אברבנאל השתמש בו.

מעטים המה המחברים שהוא מביא, וז"ל בדף י"ז: ועם כל זה היו המשלים האלו כלם סתומים אם לא מן ההערות הגדולות אשר העירונו חכמי ספרד . . . כמו שעשה הר"מ במז"ל בספרו המורה ורכים הערות בפ"ל מהחלק הב', וכמו הרמזים שהעיר לבנו, החכם השלם המופלג רבי אבעזר בפי' התורה ושאר ספריו ורכים מן הכתובים ושאר הספרים הנמצאים אתנו . . . והחכם ר' יהודה הכהן ממוליטולא עשה חבור כולל קצר כל ספרי החכמות וקראו מדרש החכמות והוסיף עליהם כהנה וכהנה החכם הכולל המעתיק ר' שמואל בן אבי המעתיקים הר"ר יהודה בן תבין וכן ר' יעקב בעל המלמד בן אבטליון ואלו הרביצו החכמה ולמדו תלמידים בארצות פורסינסא ומהם ומחבוריהם נתפשטה החכמה בגלותנו וראינו אור גדול, וכמו המלמד המשכיל רבי דוד קמחי ז"ל בפירושו הנסתר לאלו הרמזים. חוץ מהחכמים הנזכרים מביא עוד את רש"י וקוראהו לפעמים היצחקי. בדף ג"ו: ויגידו לו ויפג לבו פ' החכם הקמחי ויחלש לבו וכו', והוא בפירוש הרד"ק לבראשית. — כמדומה לי שכבר היו לעיניו ספרי הרלב"ג. — ספרים הוא מביא:

ס' אגור לאבוקראט החכם (דף ע"ב).

אותיות השמים לאריסטו (דף ו').

בראשית רבה (ו').

ס' החויה וההפסד לאריסטו (ג' ע"ב).

ס' החי להג"ל (ישם).

ס' המבוא למלאכת ההגיון שעשה פורפיריוס החכם (ח' ע"ב).

יוסף בן גוריון (מ"ב ע"ב גם ג'). ומביא ממנו שאליו בן עשו נצח מלכים גדולים ומלך תחתם ועמדה מלכות אדום יותר מת"ת שנה שקם ושאנן ואין מחריד עד בוא יואב והכרית כל זכר. כמדומה לי שאינו ביוסיפון בן גוריון שלנו. — מדרש פטירת משה (קכ"א ע"ב). וכתב עליו: לכן אני מסופק מאד במדרש פטירת משה וגם על צעקת יוכבד, כי לא המדרש הוא העקר כי אם לנשים ולתינוקות כדי שיכבו. — אצלנו אין במדרש פטירת משה שום זכר מצעקת יוכבד. —

ס' הנפש לאריסטו (כ"ה ע"ב).

השמים והעולם לאריסטו (ד' ע"ב).

השמע הטבעי להג"ל (ע"א).

דף נ' ע"ב: ודרש של ר"ת (זקונים) זרעים קדשים וטהרות נשים ישועות מועד הוא הבל מכמה טעמים. — לא אדע מאין לקח זה הדרש. זקנים כתוב בלא וי"ו, ולא אדע איך דרשו וטהרות. בעל המורים מביא הנוטריקון הזה ואינו חושב וטהרות. —

בדף קי"ג ע"ב: וזה הענין של הלוחש על המכה כי במחורנו בזולת השם ובלעז ציראולי והוא חובר חבר, וכאמת מין מע"ז הוא כי עושים כנגד התולדת (נאמר)

ע"י רוקם ולחשם ונסמכים על אבא שאול בן במנית שלמדס ויצא לתרבות רעה והוא נעבד בהאמנת הנוצרים. —

אבא שאול בן במנית נזכר במשנה, וממנו הוא המאמר הידוע: אוי לי מבית בייתוס אוי לי מאלתן וכי' (פסחים נ"ו ע"א מתוספתא מנחות פ"ג). לפי דעת בעל צפנת פענח הוא הוא האפאסטול שאול הנקרא פוילוס. כלי ספק היתה לעיניו איזו הגדה בהענין הזה. ונשאר עוד זכר מזה באגדת שמעון כיפא וזה לשונה: ויזהירם על התורה ועל העבודה החדשה אשר נתן להם יוחנן ואבא שאול נבית המדרש ח"ו (156). וכן היה כתוב גם לעיני ר"י הדסי כמו שהעיר הר"ר יעללינעק בהקדמתו שם. וז"ל באשכול הכופר כ"י שבאוצר הספרים של הקי"ה בווינן דף פ"ב: כימי איליני המלכה ובנה קושטאנדיניו המלך המצרע עמד אבא שאול הוא פוילוש הצייד ורבי שמעון הוא פיטרוש הנודע. — ע' מה שכ' בזה הר"ר גידעמאנן געשיכמע דעס ערציעהונגסוועזענס ח"ב 298. — ובנוף הענין אעיר שהנוצרים הראשונים התעסקו הרבה ברפואה ע"י לחשים ע"י כ"ז ע"ב ותוספתא חולין פ"ב: מעשה בר' אלעזר בן דמא שנשכו נחש ובא יעקב איש כפר סמא לרפואתו. . . אודות הרפואות וביחוד ע"י פוילוס ועם רוק עיין Lippert, Christenthum etc. S. 182 וגרעמץ ח"ד צד 93.

שם ר' אלעזר וספרו צפנת פענח לא מצאתי מוזכר בשום מקום. האברבנאל השתמש בספר צפנת פענח כמו שנראה מדבריו שהבאתי בהערות, אבל לא יזכיר אותו בשמו. וכן היתה דרך האברבנאל להשתמש בדברי אחרים מבלי להזכיר את שמם כמו שהעיר על זה הר"ר יעללינעק בקונטרס המגיד 29.

ג.

דעת המחבר אודות התנועות ואותיות אהרי. השירים בתניך.
דרשות חז"ל.

המחבר הולך אחר פשט הכתובים, ורק לפעמים רחוקות הוא מכניס בהבתובים דעותיו הפילוסופיות, ויעשה זאת למען יוכל לגלות דעתו ולתלות דעותיו בתורתנו, ובלי ספק ידע בעצמו שאין דעותיו דעות נותן התורה. אך על פי רוב הוא מעמיק בפשט הכתובים על פי חקי הדקדוק וההגיון והמליצה. דף ס"ה: והחכם ראב"ע ז"ל כתב בפירושו הטעם של אותיות משם המפורש והם אותיות אהרי, ואמר מפני שהם אותיות המשך וקלים להגות בהם תדקק לשם בפירושו. ופירוש אותיות המשך שהם נעלמים בכתובה ונראים בקריאה על ידי מסורת הנקודות, דמיון זה ועשית כפרת זהב טהור, אלולי מן הנקודות היה צריך להכתב כפי הקריאה ועאשיתה כאפורית זאהאב טאהור, והנה היא אלף נמשכת, וכן אלף וי' וי"ד נמשכות בכפורת, והועילונו המסורת כי הקמץ עומד תחת הה"א בסוף התיבה כמו ועשית, והקרבת, ותאמרן, וחולס וקבוץ ישפתים תחת הו"ו כמו קר וחם עקרים נקדים, וצרי וסגל וחירק תחת הו"ד כמו ושם בסלע קנך, ולולי מן המסורת היו

כתבי הקדש מרובים מאד כפי המקרא. ובהרבה מקומות נחלקו רז"ל אם העקר והשרש הם הנקודות או המקרא ואומ' יש אם לבסורת יש אם למקרא. ולזה נקראו אותיות אהו"י אותיות המישך והם נעלמים בכתיבה ונראים בקריאה. ולזה שם המפורש הנכתב באותיות הללו נעלם בקריאה. — אודות השירים שבתנ"ך יש לו דעה קרובה לדעות חוקרי זמננו. וז"ל דף ע"ו: הענינים השיריים הבאים בכתבי הקדש מתחלפים מישאר הספורים כג' דברים, בעצם, ובהנחה, ובאיכות, והחלוק אשר ימצא בעצם הוא נדר השיר ומהותו, ר"ל שהם ענינים אלהיים שכליים המורים על רוממות ושכחים ותהלות המושגים משלמות פעולותיו ית' מלומדים בפיות המשכילים, אמר קול רנה וישועה באהלי צדיקים, ולישרים נאיה תהלה, רוממות אל בגרונם, וכאלה רבים. וכדי שיהיו מלומדים בפיהם לעוררם תמיד אל השגות אלהיות שכליות יזמרו בהם בניגונים וקולות ערכים ובסדר נאה כדי לעורר הלבבות השומעות ויתנו לב להבין פנימיותיהם שהם ענינים אלהיים עמוקים, ולזה אמרו רז"ל שכל השירים קדש. וההפך והחלוק אשר ימצא מצד ההנחה הוא הנחת כתיבתם, ולפי זאת ההנחה הוא סדר קריאתם וערכי נגינותם והוא אומרים ז"ל לבנה על גבי אריח אריח על גבי לבנה, וכדי לבאר זה אאריך מעט. דע כי מיסדי השירים הוצרכו להעריך מנין האותיות כפי ערך הניגון אשר יסדו לשורר עמהם, ולעשות סדר הנחתם במשקל סדר הברתם, ובסדר המשקל הזה שמו מגמתם אל ערכי הניגון, כי יש ניגון ערוך שיענה הראשון עם הג' ויענה הב' עם הד' שוים באורך משיכת הניגון או בקצורו, אשר סדר הניגון הנמשך באורך קראוהו לבנה, והנמשך בקצור קראוהו אריח שהוא חצי לבנה בשיעור גופה . . . וזה המשקל הערוך אשר יענה הא' עם הג' והב' עם הד' נקרא אריח ע"ג אריח ולבנה ע"ג לבנה. וכן נתיסד שירת האזינו ומענה איוב ומשלי ארוך ע"ג ארוך וקצר ע"ג קצר כפי ערך הניגון הנערך לקריאתה כזו הצורה

יֵעֲרֹף כְּמִטָּר לִקְחִי	תִּזְל כְּטָל אֶמְצִי ^ב
כְּשִׁעִירִים עָלַי דִּשְׂא	וּכְרִבִּים עָלַי עֵשֶׂב . . .

אך השירים הכתובים אריח על גבי לבנה וההפך, הם רבים ומתחלפים, ר"ל שירת הים ודבורה ודוד ותהלים. ובספרים המדויקים גם כן מענה איוב ומשלי. והנה מיסדי אלו השירים שמו מגמתם כל א' מהם לשקול האותיות העונות כאחת בערך הניגון שלהם. וכפי התחלף מערכת הניגונים כפי זה מתהלף משקל אותיותיהם, ואין ספק שיהיו להם ניגונים ידועים ונשתכחו ברוב הזמנים ובאורך הגלות כמו שהיום שכתו ניגון המעמים בהרבה מקומות. והנה השירה הזאת שיסדה משה שקילה על ח' מערכות הניגון אשר הב' מהם קצרים מאד, והב' ארוכים מאד, והד' כינוניים. והנה הראשון עונה לתשיעי ולח' מן הקצרים. והב' עונה ל' וכן השלישי ל"א וארבעתם כינוניים, וכן הד' עונה עם ה"ב, והה' עונה עם ה"ג וארבעתם ארוכים. ועוד הו' עונה עם ה"ד והז' אל הפז' וארבעתם כינוניים. ואכתוב לך עתה צורתו: אז ישיר משה ובני ישראל את

השירה הזאת לד' ויאמרו לאמר אשירה ליי' כי נאה נאה סוס ורכבו
 א רמָה בים עזי וזמרת יֵה ויהי לִי לִישׁוּעָה ג זה אֵלֵי וְאִנּוּהוּ ד
 אֱלֹהֵי אֲבִי וְאַרְמַמְנֹהוּ יֵי אִישׁ מִלְחָמָה יֵי שְׁמוֹ מִרְכַּבְתָּה ז פָּרְעָה ח
 וְחִילוֹ יֵה בִים וּמִכְחָר יֵשְׁלִישֵׁי טִבְעוּ בִים יֵא סִף תַּהֲמוֹת יב
 יִכְסִּימוּ יִרְדּוּ בַּמְצוֹלֹת יִכְמוּ אֲבֵן יִמִּינְךָ יֵי נֹאדְרֵי כִכָּה יִמִּינְךָ יג
 ועל זה המשקל והערך חוזר חלילה כפי הניגון הנערך לה, אף כל שירה יסדו לה מערכות ניגונים ידועים, ולזה תמצא בשירה זו שנדחק בסבת המשקל עד שהוצרך בהרכב מקומות להאריך ולהוסיף אותיות כדי לו צדיק המשקל, ולפעמים זרים הוצרך לחסר אות או אותיות כמו יכסימו שהיו מספיק כסם, נאדרי, תאכלמו, תורישמו, כסמו, תבלעמו, יאחזמו, תי' אימתה, תביאמו ותטעמו, ואלו הם החסרים. וי' ד וזמרת י; ותמלאמו במקום תמלא מרם, וי' נהלתו בעזך, לכב נמוגה לכב כל יושבי כנען, וכזה תמצא רבים בשירת דבורה שנדחקה לחסר ולהוסיף. אך בספר תהלים יש במשקל אותיותיה שנויים רבים מתחלפים מפני שנוי מערכות הניגונים כפי תכונת הכלים המתחלפים למנין חושיהן נימיהן ונקביהן, כנור ועוגב ותוף וחליל ומינים ומצללות נגינות וגתית ושמינית ועשור ונבל ומחול וכפי זה השתנו ערכי הניגונים הידועים בשמותם כמו מנצח מזמור משכיל מכתם שיר ודומיהם, ולזה נשתנו משקלי אותיותיהם כפי שנוי ניגוניהם. . . ומה שעולה בדינו כי לא נעשו משקלי השירים וסדר תנועותיהם כפי מה שנזרמנו. אך בדקדוק ושקידה רבה מעוררים לנפש החכמה ומגלים לה מסתורי חכמות. אך החרוזים והמשקלים אינן יתקנו הפייטנים החדשים בשיריהם יבא להם דחק גדול כדי למלאות התנאים הצריכים למשקלי המלכים בתנועות עפ צחות לשון וחזון סופי האותיות של כל פרק ופרק, ועם נפילתו על לשון פסוק ויקרה להם מזה הדחק עד שיעלמו מעיני הקוראים תכלית התועלת ולא יבינו לאי זה דבר נתכוון המשורר. ולא כן סדר המשוררים הקדמונים אשר שוררו ברוח הקדש, ואמנם שירת הבאר ושירת חזקיהו לא באו בנגינות מפני מיעוט כמותם, ואמנם שיר השירים לא באו בנגינות לרוב עומק עניינו עד שהוא מיוחס אצל החכמים ואמ' שכל השירים קדש ושיר השירים קדש קדשים לרוב עומקו ועוצמתו. וספר תהלים כלו שירים מתחלפים למיניהם, ושירת דבורה ודוד והבאר כמו זו השירה של הים על דרך פרסום השבח וההודאה, ושירת האזינו הוא ויכוח והישרת השכל להאמנת הגמול והעונש¹.

¹ דברי ר"א שהבאתי היו לעיני האברבנאל בכתבו פירושו לשירת הים, והנה הר"א מתחיל שהשירים מתחלפים בג' דברים: בעצם, הנחה, ואיכות. והוא מבאר העצם וההנחה, ואינו אומר בפירוש מה הוא האיכות. וקרב שהכנים תחת הגדר הזה את השירים של הפייטנים שאין בהם שום חילוק סהדבור הפשוט כי אם כמה שיש להם מדה ידועה בתנועות וחרוזים. וזה אשר כתב האברבנאל; קודם שנפרש דברי השירה הזאת ראוי לבאר ואומר שיש אתנו

אודות משקל השירים שבתנ"ך יש חלוקי דעות. פילון ויוסיפון יאמרו שכל חלקיהם ערוכים על פי מדה ידועה של התנועות, וכן הוא דעת עזעביוס והיראנימוס. בעל מאור עינים (ימות עולם פרק ס') יאמר שאין שום משקל בתנועות כי אם בסדור הרעיונים באופן נאה, ובמנין התיבות בכל חלק מחלקי השירים. קארפצאוו גם לאומט אמרו שהשירים ערוכים על פי הגנן שבו היו מנגנים אותם וזוהי גם דעת הרמב"ם בפירושו לשירת הים. זאאלישין מקיים דברי הראשונים ומוכיח שהשירים שקולים על פי אורך ההברות, ראה (Saalschütz von der Form d. Heb. Poesie S. 70). מאיער יאמר שישירי תנ"ך שקולים בתנועותיהם והברותיהם כדי שיתאימו אל הגנן שעליו נערכו השירים, ראה (Meier, Gesch. d. poetischen National-Literatur d. Hebräer S. 66). וזוהי דעת בעל צפנת פענח, והוא הראשון אשר החזיק בדעה זאת גם העריך את השירה כדי לבאר אופן המשקל. בהדגמא שלו עומדת השורה רב' ממעל להשורה ה', והשורה ג' ממעל להשורה ה"א וכן השאר, וכל אלה השורות מקבילות זו לזו¹). המאמר אז ישיר משה וכו' עד סוס ורובכו הוא לפי דעת בעל צפנת פענח פתיחה אל השירה. (ע' זאאלישין עמ' 246). —

עם בני ישראל שלשה כינים מהשירים. המין האחד הוא מהמאמרים הנעשים במדה במשקל ובמסורה, אעפ"י שהיו נקראים מבלי נטון לפי שענין השיר בהם אינו אלא בהסמכת הדבורים והדמותם והשתוותם בסוף המאמרים... עם שמירת משקלי המלכים והתנועות עם צחות הלשון ונפילתו על לשון פסוק מכתבי הקדש... (ומהלל את הפייטנים), אמנם המין הני מהשיר הוא מהדברים ינגנו אותם בני אדם אעפ"י שלא יהיו דבורים שקולים ולא ימצא בהם חרוז לפי שאלה מפאת הזמר והגנן בלבד נקראו שירים, וכבר אמרו מהחכמים שהשירים אשר כאלו יתחלפו משאר ספרי הכתובים בשני דברים: בעצם ובהנחה, ור"ל בעצם שהם עניינים אלהיים שכליים מורים על רוממות ושבחם ומהלכות המושגים מפעולות היות מלומדים בפיות הצדיקים והמשיכלים, אמר קול רנה וישועה באהלי צדיקים, רננו צדיקים כדי לישירים באוה תהלה, רוממות אל בגרונם, וכאלה רבים, ובדי שהיו מלומדים בפיהם להתעורר תמיד אל ההשגות האלהיות השכליות ויזכרו בהם תמיד בנגונם וקולות ערבים או בכלי זמר ערב, והקולות והנגונים ההם נערכים בחכמה ובסדר נאה כדי לעורר הלבבות השומעים שיתנו לב להבין פנימיותיהם, ולזה אמרו הז"ל כל השירים קדש. ור"ל בהנחה הוא הנחת מערכת המתיבת סדר קריאתם וערכי נגינתם, והוא מה שאמרו הז"ל לבנה על גבי אריח... (הכל כמו בצפנת פענח), וכן נתיסדה שירת האיזנו ומעניות איוב ומשלי... נערך לקריאתה בזאת הצורה: יערה כמטר לקחי א', תול כמל אברהי ב'... וכל מוסרי השירים האלה כמו מנחתם כל אחד מהם לשקול האותיות שיענו באחד בערך הגנן שלהם... והכל היו אצלו שני תנועות הכלים המתחלפים ומנין חשיהם נמוהם ונקביהם, כנור ועוגב ותוף וחליל ומנינים ומצללות וגנינות ונחית ושמינית ועשור ונבל ומחול ודמויהם... (הכל כמו שהוא בצ"ב). ראו לבאר שירת הים... כי היא מיוחסת ושקולה על שמנה מערכות הגנן אשר השנים מהם קצרים מאד, ושנים אחרים ארוכים מאד, והדי' בנגונים. והנה הראשון עונה לתשיעי ולשמיני מן הקצרים... וזו היא צורתה. א' רמה בים, ב' עיו וזמרת יה... (פה יש שנויים), והנה האותיות שנתוספו בשירה הזאת הם שני יו"ד ויא' מן יכסימו שהיה מספיק לומר כסם וכו' כמו בצ"ב,

¹) נראה שנפלו מעיות בדבריו, שורה ד' בלתי מקבילה לשורה י"ב, ואין ארוכות האברבנאל מביא כל זה בסדר אחר.

ר' אלעזר האשכנזי מישתדל למצוא בדרשות חז"ל כונות פנימיות, וכאשר לא יוכל לפרש אותן הוא מרחיקן בשתי ידיו ומדבר כנגדן קשות. דף ק"ב: וכן דעת הרב המורה בפ' חלק מסנהדרין כי אלה המצות השכליות הם חכמה ובינה לעיני העמים, אמנם המבינים בדברי חז"ל על פשוטם ומאמינים בנמנעות אשר בפשוטי התורה ובדברי נביאים ובדברי חז"ל בדרשות ובהגדות, וזאת הכת תבין מפשוטי דז"ל ענינים אשר אם ישמעון אומות העולם יאמרו רק עם נבל וסכל הגוי הקטן הזה. — דף ל"ה ע"ב: וכל אילו הדרשות הנחמדות לשמוע בין הנשים והטף ולא להם חברתי זה החבור ואיני חושש עליהם אם יאסו דברי. — ל"ג: וחשבון אותיות אלעזר הוא יצחק. — ג"ז ע"ב: גם אמר היצחקי כי מעת שבא יעקב ובירך לפרעה שנסתלק הרעב של ה' שנים, וכל השומע יצחק לו מאחר שהיה לו היכולת לסלק הרעב הנגזר איך לא סלק הרעב מביתו (ולא) ולמה אמר לכו ושברו לנו משם מאחר שבירדו להמית ולהחיות. (הדרש ההוא מביא רש"י מחוספתא). — דף ס"ג: והדרש של בתי כהונה ולויה (פסח י"א ע"ב). [הלא] משפחת אם אינה קרויה משפחה. ומה אומר, אלו הדרשות הן סבות חזקות להעלם אמתת התורה מאומתנו. שאם נאמרו על דרך אחרת יבינו בו ההמון על זו הדרך ויותר יאמינו וייתב בעיניהן מלהאמין בפשוטי התורה, ועל זה ראוי לכנות כל חכם לב על שנשתקעו בים הדרשות, סוף דבר אני האיש אשר לא יכיר פנים במשפט תורת אלהינו גם לא אחוש על גנות המון ב"א את דעתי, והכרעם לדעות זולתי. —

ד.

דעותיו באמונה.

דעות בעל צפנת פענח מתנגדות להאמונה, וקרוכות לדעות שפינוזא, וביחוד לדעותיו בהטראקטאט המהפלאני שלו. גם ר' אלעזר האמין רק באלהי המבע וידבר ממנו בהתלהבות הגדולה של שפינוזא. לפי דעתו כל הצלחת האדם ואשרו הוא להתנהג עפ"י השכל שהכיר את חקי המבע. כימינו כבר נתפרסמו דעות שפינוזא ודעות כופרים אחרים, ועל כן אחשוב שאין שום חששא לתת לפני הקוראים כמה מאמרים קצרים כס' צפנת פענח דמורים על דעותיו באמונה. ובפרט שהחוקר בקדמוניות איזה עם מחויב לספר מכל הדעות שגולדו בקרבו.

מעשה בראשית. — דף ה': ולפי זה יש בעולם השפל ו' מדרגות בהרכבות וירדוף כל א' מהם את האחר והם אלה ההרכבה דא' היא ביסודות, והב' במחצבים, והג' התמזגות ניצוץ השמש הפועל בהם כחות נפשיות, והד' הרכבת הצמחים. והה' ב"ח בלתי מדברים, והו' ההרכבה האחרונה שהיא תכלית כלם והוא האדם, וכל אחד מאלו הו' ירדוף את הבא אחריו והוא קודם לו בסבה. . . וידעת סדר ההרכבות האלו כמו שהם והמזגם מוצרכות לידעת סדר ימי בראשית,

הם ו' מדרגות כנגד ו' ימי המעשה של בראשית⁽¹⁾. אבל לא תחשוב שהם הולכות כסדר ממש, אבל בפרשה ראשונה שנוי סדר גדול, ואזכור לך מהם והוא כי ביום ראשון הוא מציאות ההיולי והאור והבדל האור והחשך בלבד, ויש שנוי ביום ב' שלא נזכר בו היות הדומם והמחצנים כי אם היסודות, ויש שנוי ביום ג' שנזכר בו הראות היבשה ובכלל זה מציאות המחצנים ונתערב עם זה היות הצמחים אשר היה ראוי להזכר ביום ד' . . . ולא תשאיר א"כ סדר ו' ימי המעשה כסדר ו' המדרגות ממני ההרכבות רק מניין הו' ימים בלבד שהוא רמז לו' מדרגות ההויה. ואפשר לפרש שנתכוון משה רע"ה בשנויים האלו ולא להגידם על סדר ולקרוא אותם הו' מדרגות ימים כדי להסתיר הענין שיש בזה סוד יבינהו כל חכם במבע, ולחזק קדושת יום הו' ולשבות בו כי אות הוא בינו ובין מאמיני החדושי כי שישת ימים עשה י" וגו' על כן צוה המון העם בכללם ואת בהמתם לשבות ממלאכתם, ובהשתקע זאת האמונה בהמון תתחזק האמונה ותתקיים, והיא אמונה שכל הבנין תלוי עליה. מאשר הישרת קבוצת המוני והמדיני לא תהיה כלל בהאמנת הקרבות כמו שנבאר, וכן הסתרת זה הסוד שלא לגלות ענין המדרגות וספור הימים במקומם הוא כלו לענין חזוק השבת והכן זה מאד . . . דף ו': והנה כשראו ז"ל במעשה בראשית דברים אשר נגלה סודות וז' לזו בתחלת הדעת תרצו אלו הקושיות כמוב לחשם, עד שהם כשראו הפסוקים של תליית המאורות שהיו סותרות מאד לפסוקים של פרישה ראשונה. אחת מהם אמרו בפרשת יום רביעי יהי מאורות להבדיל בין היום ובין הלילה ונאמר ביום ראשון ויבדל אלהים בין האור ובין החשך וקראם יום ולילה . . . ודם ז"ל תרצו כל זה כמוב בהנחתם כמו שאמרו בבראשית רבה על פרשת יהי מאורות ה' הן המאורות שנבראו ביום ראשון ולא תלאן עד יום ד', וזה מאמר אשר נגלה מספיק להדתר סתירות האלו אשר זכרנו ועם העיון הדק יובן כי הם ז"ל לא כיוונו עם זה שאלו המאורות שנתלו ביום ד' הן הן הענין אשר נאמר עליו יהי אור מב' טעמים . . . א"כ לא רמזו באמרם הן הן המאורות שנבראו ביום ראשון, אלא אומרו ויקרא אלהים לאור יום ואומ' יום אחד, ואז"ל בס' זה השמים ותולדותיהן אשר בכלל זה הכוכבים כלם והן הן הישטש והירח שנבראו ביום ראשון והיו נמצאים בכח בעתה אחת בלי מציאות זמן ולא תלאן בפועל בשמים עד יום ד' שהוא סדר זמן ודמיון זמן כמו שביארנו. והראיה כי זה החכם המופלא בסודו היתה כונתו אל הבנת זה התיך והוא הישרנו אל הבנת תוכו וסודו במשל מאד נמרץ המגלה נקבי משכיות של תפוח המאמר הנזכר, הוא אומרו בתשלום מאמרו מלהיד לגנן שזרע כמה מינים בארץ בבת אחת ולא צמחו אלא בזה אחר זה. כונת מאמרו בזה המשל על ב' פנים נגלה ונסתר כי כל המציאות כלו

(1) ז"ל הרמב"ם מו"נ ח"ב פ"ל: האור והחשך הם סבת התערבות היסודות, המפר, מחצבים, צמחים, בע"ח, אדם. וכן בא הכתוב במעשה בראשית על זה הסדר בשוה לא הסר דבר. — בעל צפנת פענח החזיק בשטת העיונאלוציאן.

מעולם וישראל ונלגל כלם נבראו בעתה אחת וקבלו הכח ולא יצאו לפועל הענינים ההויים ונפסדים אלא בהדרגה וסדר כמו שתראה במבט. (ע' רלב"ג מלחמות השם ח"ב פ"ח). השגחה ונבראה. — דף כ"ז: דע שהשגחה הפרטית שיש בעולם השפלה על אישי דארם היא על הצדיקים החכמים בעלי שכל, אבל הסכלים והרשעים הם משולחים תחת המקרים. וזה כי האדם השלם נפשו העליונה היא למעלה מן הגלגלים המנהיגים העולם השפלה. בזמן שיראו כאצמגנינות כי פורעניות כללי באה לעולם כגלגל קורבת הכוכבים והפגשם ורחקם יבינו עצמם ואנשי ביתם כהפך המקרה פורעניות הבא . . . והפקח יבין מזג גופו במרם יבא החולי ועליו אמר המשורר כי הוא יצילך מפך יקוש וגו', ואם יראה שהשגחה גשומה או שחונה יבין עצמו מתחלה להנצל מחולי ומרעב ולזה אמר המשורר הנה עיך' אל יראו וגו' להציל ממות נפשם וגו'.

נ"א ב': ואל תחשוב כי האל יתברך ימית הרשע על דרך אחרת כי אם ברשעתו המקצרים ימיו ממה שראוי לו לחיות. כי הצדיק בעל מזג הישר ימות בעתו, אך אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם על רוע מעלליהם הבאים מרוע מזגם ולזה נאמר וימיתוהו ה'. והנה אין השם ית' חפץ במות הרשע אך עונותיו ילכדונו והכל מאת האל ית'.

נ"ב: ויהי ד' את יוסף בהשגחה השכלית האלהית שלמד בבית אביו ולזה היה איש מעליה. כי ההצלחה נמשכת אחר שכל האנושי. — פ"ד ע"ב: הנה אנכי שולח מלאך לפניך, הוא המלאך המדבר עם הנביא והוא המלאך השומר לכל השומע בקולו והוא ישטן למטיר בו . . . ועבדתם את ד' אלהיכם בתום ובישר לבב כאשר תבטלו רועים ע"ז שהוא מסך מבדיל המנאל מזה השכל. ותעבדו את אלהיכם בטהרה על ידי כן תהיה מושגת וברך את לחמך ואת מימך וגו' ואמר כלשון רבים ועבדתם רומז אל המלאך והנביא והעם שיהיו בעבודת האל במדרגה אחת ובפועל והמשכיל יבין. — ק"א ע"ב: הכרת תברת, נפשו המושכלת נכרתת כי את ד' הוא מנדר. — ע"ה: והנני מוסיף מעט עקרים הצריכים אל ההישרה להבין מה שאנחנו בפירושו, ונבוכות רבים הבאים בתורה מזה הענין וכיוצא בו. דע, כי המנהיג הנכבד השלם אשר שכלו תמיד באלוהו כמו מרע"ה ידע דרכי השם וסודותיו על האמת, והשתדל להנהיג אומה גדולה בדרך הישרה כפי שכלו והשגתו, ומעיין תמיד בענייניהם עד שלא יפלו באפשרות הנזק לא בדרך אשר מוליכם, ולא מהאנשים הרודפים אחריהם עד שלא יבואו להתרעם בהנהגותיו. והנה המנהיג השלם הזה כפי שלמות נפשו העליונה לא יחטא כלל בהנהגותיו אך יצליח בכל דרכיו איש אשר רוח אלהים בו, וראיש אשר אלה לו יקרא מלאך האלהים וייוחסו כל מעשיו למעשה האלהים, וכל מחשבותיו גם כן ייוחסו לדבור האלהים מאשר השם ית' סבה לכל מעשה טוב ושלם ומאמו הכל, וכן הוא סבה לכל עצה קיימת אף בהיותה מכת האפשר. ולזה נאמר ולא נחם אלהים, כי אמר אלהים, ויסב אלהים. וראו את ישועת ד', יי ילחם

לכם, ויסע מלאך האלהים. הנה אנכי שולח מלאך, כי מלאכיו יצוה לך לשמרך, וישלח מלאך ויוציאנו, וכאלה הרבה אין בספר . . . ואשר צריך שתדעו ויתבארו לו אלה העניינים כלם כי נמשל ההנהגה הישרה על פי השכל בתכלית השלמות וההצלחה הבאה מאת האלוה בלי ספק החונן מאתו בינה והשכל על האדם השלם הזה דמנהיג. נקרא המנהיג מלאך האלהים כמו שביארנו, ונקראת ההנהגה היא ענני כבוד המסתיר כמו צל יומם מחורב ומאיר בלילה כמו איש וכן אמר דוד על המשכיל ההוא יושב בסתר עליון וגו' מפני שהנהגתו בשלמות. —

דף נ"ח: ודע כי כל נביא אשר ידבר בדברים עתידים יבואו בתוך דבריו מצד כח המדמה כל כך יבאו המשלים וכן השמות המשותפים והמושאלים עד שיקשה על השומע להביןם (ולפרסם) ולפרשם, וצריך כל מבין ומשכיל לחוד חידה ומשול מישל עד שיגיע אל האמת . . . ולזה הוצרך הנביא לחתום דבריו ולסתום עד שלא יהיו דבריו כמטרה לכל יורה חצי דעותיו כנגדם, וגם בשכיל זה לא יוכל הנביא ליתן זמן וקץ מפורסם, ולזה לא נגלה הקץ למשכילים ורבים יכשלו למצוא הקץ . . . ואל תקשה עלי באברהם שנאמר לו ת' יזנה וכן למועד הזה כעת חיה, ויאמר למחר ויאמר כדרכך, ערב וידעתם, עד חורש ימים, וכן חוכת ירחיו בישיביו, ומות השליש בשער שומרון וכיוצא בזה שהם זמנים קצובים כי כבר גלית אונך בסוד זה כי לא נכתבו אלו הנבואות עד שיצאו לפועל אחר עבור הזמן, ולא נכתבו אלו הנבואות באי זו לשון נבאו אך נבואת כלעם וברכת יעקב וברכת משה . . . דברו ברמיז ובמשלים ובחתימות ובחידות, ולזה תמצא ברוב אלו הנבואות כתובים עניינים במלות שונות גם מאמרים מוכפלים כדי שיוכנו על פנים רבים . . . ואני אזכור מהשמות ההם אשר באו בפרשה זו, והנה השמות המשותפים במלת שבט ומחוקק מבין רגליו ושלה ויקתה בפסוק לא יסור . . . — וברפ ס' ע"ב: ויש לשחוק על המפרש כי אילה רומז אל דבורה ונותן אמרי שפר רומז אל ברק מפני שכתוב ותשר דבורה וברק, וזה מעות כי לא נמצא כי דבורה היתה מזרע נפתלי רק ישבה בהר אפרים. גם אין הנביא רואה עתידות פרטיות כאלה. — דף ק"ח ע"ב: כתב החראבעז'ל ואם תבין סוד השנים עשר גם ויכתוב משה, והכנעני אז בארץ, בהר ד' יראה, והנה ערשו ערש ברחל תכיר האמת, ע"כ. דעתו שנים עשר הפסוקים והם אלה המלכים אשר מלכו וגו'. ויש מפרשים שנים עשר פסוקים שכתב יהושע ואינם דברי משה, וכן דעתו בשאר כי לא נכנס משה ברכת בני עמון, גם לא בשכם, ולא בהר ד', וכן דרך הר שיעיר הקצר מחרב עד קדש. ואין אני מודה לדבריו כי כל התורה ברוח הקדש כתבה משה וידע שמות אלוסי אדום ומשכנותם ומלכיהם ידועה גמורה מפי ספרים ומפי סופרים ונודע לו האמת ונכתב בספר (ע' גיגער צייטשריפט ח"א 220). — דף צ"ו: והיה נכון לבקר כמו נכון לך הדרך והמעם שתתקן כל עסקך שלא ימנעך שום עסק להיות מוכן לבקר לעלות בבקר. ואפשר לפרש הכן נפישך

בענין שתוכל לסבול התענית מ' יום, מאשר ייש משקה או מאכל אשר יאכלהו האדם והוא שבע יותר מז' ימים, והוא בלתי חולה. ואומר לבקר שיאכל היום שיהיה נכון לבקר לעלות על ההר לשבת שם מ' יום. —

נסים, מכות מצרים. — בדף ע"ה כתב שלדעת א"ע המן נס גדול, ושלדעת הרמב"ם נחזין לומר שיהיה דבר טבעי אחר שהתמיד מ' שנה, והוא בעל צפנת פענח עושה פשרה ואומר שמשוה כחכמתו הגדולה ידע המקומות שיורד שם המן והנהיג לשם את ב", וז"ל: ואולם נפלאות בעינינו המציאם הנביא לישראל לאיזה מקום שרצה כאלו היה הדבר תלוי בבחירתו, ויהו באמת ראוי שיפלא עליו כל משכיל ויתמה על שלמות מרעה אשר ראוי שיתפאר בו ארון המבע בכל ביתי נאמן הוא ... ואמנם היותו נמצא רק במקום חנייתם לבר, הוא מקום הספק, שיוכל לומר האומר אדרבה חניתם ומסעם נמשך אחר מקומות ירדת המן על פי ד', כלומר כל זמן שהתמיד ירדת המן במקום חניתם לא זו הענן מעל המשכן, וכאשר התחיל להפסיק המן שם ולהעתק אל מקום אחר אז עלה הענן וארון ברית ד' נסע לתור להם מנוחה, והמנוחה ההיא רומז אל ירדת המן ומקום מעיינות מים. כי לחמר ניתן ומימיהם נאמנים דכתיב ימצאנו בארץ מדבר וגו' וכמדבר אשר ראית וגו' ואומר ד' בדרך ינחנו וגו', ולזה היה ראוי להם להמסר כעבודת האל בכל כחם וכן נאמר ואתם תהיו לי וגו'¹. — דף ע"ט: ויצאו ממנו מים. אולי לפעמים היו המים יוצאים משם מתחלה או מתחת הצור היו נזולים, וכאשר הכה מחוקק בצור במטהו, והמחוקקים וזקני ישראל ונדיבי עם כרו במשענותיהם על משה, יצאו אז המים ונראה לעין. — שם: והיה כאשר ירים משה ידו, כאדם המתפלל לאלהיו, והוא בראש הגבעה וכל אנשי המלחמה הביטו בו וראוהו שהיה מתפלל, במח לבם באלהי משה ונתחזק לבבם וגבר ישראל, כי עקר הגבורה במלחמה הוא הבטחון. . . . וכאשר יניח ידו מפני שלא הי' בו יכולת לעמוד תמיד בידים זקופות וזרוע רמה ולפעמים יניח ידיו כשהיו כבדים, וכאשר הביטו בו אנשי המלחמה מישראל וראו ידיו מונחים. סר בטחונם וירך לבבם וגבר עמלק. . . . ולפי זה הפירוש היתה תגבורת ישראל וחולשתם כפי הרמת ידי משה והנחתם כפי המנהג המבע לא על צד הפלא כי אם היה על צד הפלא לא היו ידיו כבדים כלל. ועוד לא היתה המלחמה כל היום, ועוד לא היה מזנב הנחשלים

¹ ז"ל האברבנאל בפ' בשלח: עם היות שהראב"ע מלא אחרי ד' בדבר הזה, הנה קמו אנשי בלעיל וגלו פנים בתורה שלא כהלכה, ואני ראיתי בספר אחד מהאחרונים שהתעצם לבאר שיהיה המן דבר טבעי. . . . והנה נסמך על דברי הרב המורה שכתב בפרי"ט ח"ב שהמופתים והנפלאות לא יתמירו. . . . המ' שהמן היה יורד בכל מקום שיוחננו, וכבר השיבו על זה העזרי לב שיוכל האומר לומר שהניתם ומסעם נמשכו אחרי מקומות ירדת המן: ז"ל זמן שהיה מתמיד המן במקום חניתם לא זו הענן מעל המשכן, וכאשר התחיל המן להפסיק נעלה הענן וארון ברית ד' לתור להם מנוחה, והמנוחה היתה ללכת לחנות אל מקום שיורד שם כן ויצאו מים. . . אבל שכל זה בדיות הכופרים, —

כי ד' נלחם להם. אך לא יוכל הנביא ואפילו אדון הנביאים לעשות אי זה פלא וגם שיזדמן בכל עת שיזדמן, רק מה שאפשר להיות על דרך המנהג המבטי יעשה בחכמה ובשלמות כל מה דאפשר.

דף ע' ע"ב: הערוב הם תערובות מיני שקצים ורמשים המתלדים מעיפוש העפר עצמו ומהם נושכים וממיתים בהרבה ממיני הנחשים המתלדים מן האשפות¹. ע"א ע"ב: ויראה כי מכת הארבה ג"כ בסבת שנוי מזג האויר ... לא תשמע לדברי החולם שאמר כי החשך היה למצריים לבר ואור לבני עד שנכנסו בבתי המצריים החשכים וראו חפציהם כי זה דבר נמנע (נ' רש"י). — ע"ו: ויט משה את ידו כמו שנצטוו וכמו שידע. ואין ספק כי גם הרים ממה והעביר ישראל בתוך הים. ויולך, לשון הנהיג והעביר, ונקרא שלוחו של השם והוא הטב ע בשם שולחו, כי אליו ייוחס כל מעשה טבעי ... ויהי באשמות הבוקר, שהוא עת עלות עמוד השחר שכבר עברו ישראל וינה הרוח והים עמד מזעפו ושב הים לפנות בקר לאיתנו ... ויהם את מחנה מצרים נתבלבלה מחשבתם ומוחם עד שיצאו משכלם והטעם מפני שראו איך נערמו רמים והים הולך וסוער מימינם ומשמאלם. הפחדים מאד עד שחשבו למות, גם הסוסים פחדו ללכת במקום הטיט ובין מהומות מים אדירים בינות משכרי גלים והלכו ככבדות כל כך עד שנתעכבו שם עד שנמכעו. כי לא ימצא בהם איש משכיל שידע זה המנהג בזמנים הידועים לו, אך כחנה ישראל אשר הכמיחם מנהיגם אל תירא, והגיד להם הסוד, ולפיכך הנהיגם והעבירם בלב שמח בלי פחד ... וישב הים לפנות בוקר, בעת הנץ החמה ושככה הרוח, ובזמנו הידוע, והאות על זה אומר המשורר מלפני אדון חולי ארץ וגו' ... וזה מורה על השנחת האל בעולם השפל².

כל קורא יקוץ ברוב מאמרי ר' אלעזר שהבאתי. כי הוא מכניס בתורתנו הקדושה דעות רחוקות מדעותיה ברחוק — אין מי. אך על רוחו הכביר נשתומם ונתפלא לראות איך בימים ההם הרחיב עוז בנפשו לחשוב מזמות כאלה ולכתוב אותן על ספר. ומה נאמנו דברי המשורר (תהלים פ"ז ה'): ולציון יאמר איש ואיש ילד בה — והוא יכוננה עליון.

¹ פה העיר הכותב על הגליון: אמר רבי המקצר עתה הפעם לא אוכל לסבול סברת זה החכם הפוצה פה לבלי חק בענין י"מכות, ובוהו המקום נתגלה חובו והמיעוט יעיד על הרוב. ² הראב"ע לשמות י"ד כ"ז מביא זה בשם חיו הכלבי בזה"ל: וישתחקו עצמות חיו הכלבי שאמר כי משה ידע עת מיעוט הים בדרתו ועת רבותו בעלותו בהמשכו והוא העביר עמו במיעוט המים כמשפט, ופרעה לא ידע מנהג הים על כן טבע. ואלה דברי שגגון כי וכו'. — על דברי בעל צפנת פענח העיר הכותב על הגליון: אמר מורי המקצר הוקשה בעיני כל כך פירוש זה החכם בקריעת ים סוף שקרע ים לבי, ולכן לא כתבתיו שלא להיות מן המובנים בו. ואמרתיו אשמרה דברי מחטא בלשוני וגו'. — ומה נראה שהכותב השמיט דברים הרבה הנוגעים לקריעת ים סוף.